

Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*. Hrvatski institut za povijest, Biblioteka Hrvatska povijesnica, Monografije i studije III/14, Zagreb, 2001. p. 791.

"Neka bi mu se našao dostojan životopisac", zapisao je general Stjepan barun Sarkotić, šef Zemaljske vlade za BiH u svom *Dnevniku* od 24.10.1918. godine povodom smrti nadbiskupa Stadlera. Postoji čitav niz knjiga, studija i rasprava koje se bave Stadlerovim životopisom i raznim aspektima njegova djelovanja, počevši od najranije studije Ante Buljana, napisane još za Stadlerova života 1903. do voluminoznog *Zbornika radova o životu i djelu Josipa Stadlera*, što ga je 1999. objavila Vrhbosanska Katolička teologija u Sarajevu, ali je dvojbeno da li se dosad pojavio "dostojan životopisac". Sada se evo pojavio dr. Zoran Grijak, znanstveni suradnik u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, sa ovom knjigom, koja u fokusu svojih istraživanja ima njegovu političku djelatnost. Grijak taj aspekt Stadlerova djelovanja promatra u kontekstu stanja u Habsburškoj monarhiji, osobito s obzirom na njezinu dualističku strukturu i razne planove za preustroj Monarhije, što se sve odražavalo na političke odnose Zagreba, Beča, Budimpešte i Vatikana. Grijak sagledava te odnose u kontekstu odnosa velikih sila toga vremena. Uz to, primjenjuje tematski i hronološki pristup kako bi sa što više aspekata osvijetlio Stadlerovu političku djelatnost u tom vremenu, imajući stalno u vidu opće političke odnose u Monarhiji i Evropi. Knjiga se temelji na izvornoj arhivskoj građi, koja u značajnoj mjeri dosad nije bila poznata historičarima, a potječe iz nacionalnih arhiva u Beču, Budimpešti, Zagrebu i Sarajevu, zatim crkvenih arhiva Zagreba, Đakova, Sarajeva, Mostara, Ljubljane i Vatikana. Knjiga ima nekoliko svojih bitnih općih karakteristika, pri čemu na prvom mjestu valja istaknuti ne tako snažno potenciran, ali zato veoma prisutan, polemički diskurs. Ona je puna razračunavanja sa mitovima i predrasudama, a izrazito je polemički usmjerena prema onoj literaturi koja se dosad smatrala standardnom za ovaj problem, izuzimajući djela čiji je sadržaj u skladu s razmišljanjima katoličkog svjetovnog klera.

Knjiga dr. Zorana Grijaka, s obzirom na sveobuhvatnost analize, predstavlja puno više od knjige posvećene isključivo Stadlerovoj političkoj djelatnosti: ona je svojevrsna historija političkih odnosa u BiH u razdoblju austro-ugarske vladavine

budući da se vjerska i politička djelatnost Josipa Stadlera u BiH vremenski gotovo u cijelosti podudara s razdobljem austrougarske vladavine (Stadler je u Bosnu došao početkom 1882., a umro je koncem 1918., kratko nakon što je ta vladavina u Bosni prestala stvaranjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba). Grijak detaljno govori o svim aspektima Stadlerova političkoga djelovanja, njegovom sukobu sa franjevcima, djelovanju na sjedinjenju pravoslavnih crkava na Balkanu sa Katoličkom crkvom, doprinosu nastojanjima za uvođenjem starocrkvenoslavenske liturgije, kandidaturi za zagrebačkoga nadbiskupa, ulozi u Svetojeronimskoj aferi. Postoji, ipak, nekoliko glavnih pitanja oko kojih je Grijak izgradio ovo monumentalno znanstveno djelo o Stadleru, pri čemu se posebno treba zadržati na nekoliko temeljnih. Prije svega, to je odnos Stadlera i austrougarskih vlasti u kontekstu vjerske i nacionalne politike u Bosni i Hercegovini i općega položaja vjerskih zajednica; zatim odnos prema muslimanima i Stadlerova shvaćanja procesa hrvatske nacionalne integracije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Sva tri ova krupna pitanja, zapravo, predstavljaju jednu cjelinu Stadlerove političke djelatnosti, i samo se uvjetno mogu promatrati zasebno.

Raspravljajući o odnosima Stadlera i austrougarskih vlasti, Grijak polemizira sa dosadašnjim shvatanjima u vezi s ovim pitanjem, a osobito sa stavovima koje je zastupao fra Berislav Gavranović. Grijak ističe kako općenito potpora austrougarskih vlasti nije bila tako jednoznačna i apsolutna, kako je to Gavranović inaugurirao. On stoji na stanovištu da je austro-ugarska vlast nastojala reorganizirati crkvenu upravu u Bosni, ali njoj nije bio cilj stvaranje jake, nego slabe crkvene organizacije kako bi ostvarila kontrolu nad novouspostavljenom redovitom hijerarhijom, ali i nad političkim držanjem stanovništva, s obzirom na jak utjecaj vjerskih zajednica. Grijak nastoji demistificirati srpsku propagandu i propagandu dijela austrijskih Nijemaca, protivnika istočne politike Monarhije, da je Stadler od početka bio eksponent austrougarske istočne politike, a sveukupni njegov uspjeh u institucionalnoj izgradnji Vrhbosanske nadbiskupije objašnjavao se kao posljedica djelovanja austrijskih kršćanskih socijala i klerikalnih katoličkih krugova u Monarhiji i Evropi, kojima se pripisivalo da materijalno podupiru širenje katolicizma na Balkanu. Grijak pokazuje kako Stadler nije, zapravo, imao takvu potporu države za svoju djelatnost i opovrgava Gavranovićevu tezu o franjevcima kao narodnom svećenstvu, s jedne, i o redovitoj crkvenoj hijerarhiji na čelu s nadbiskupom Stadlerom kao režimskom svećenstvu, koje je potpuno oprečno domaćem stanovništvu, s druge strane. On stoji na stanovištu da je austrougarska vlast u provedbi svoje crkvene politike zauzimala veoma izbalansiran stav prema svim vjerskim zajednicama, pri čemu se vrlo rano i unutar katoličkih crkvenih krugova pojavilo nezadovoljstvo držanjem vlasti prema njima, koje su oni doživljavali kao odnos prema "siromašnim i neopasnim rođacima".

Posebno treba skrenuti pažnju na to kako je Grijak promatrao Stadlerov odnos prema muslimanima zato što je ovo sigurno jedno od najspornijih strana Stadlerove djelatnosti i političke angažiranosti, jer je usko vezano za Stadlerov odnos prema procesu hrvatske nacionalne integracije, ali istodobno i za Stadlerovo poimanje odnosa nacije i religije. Grijak je u pristupu rješavanja ovoga pitanja ostao dosljedan svom pristupu obrade opće političke djelatnosti nadbiskupa Stadlera - on se oslanja jedino na historijske izvore, a ne na pretpostavke ili predrasude. Grijak odbacuje teze nekih historičara o Stadlerovom poistovjećivanju hrvatstva i katoličanstva, i priklanja se onim tezama, koje dodatno argumentira, po kojima ta identifikacija ne postoji. Grijak tvrdi da je Stadler htio da se hrvatski politički program u BiH oblikuje na katoličkim osnovama, ali nije namjeravao preuzeti vodstvo u nacionalnopolitičkom pokretu. Stadler se nije suprotstavljao političkoj suradnji Hrvata i muslimana zbog poistovjećivanja hrvatstva i katoličanstva. Sâm Stadler je, nastojeći opovrgnuti tvrdnje da identificira hrvatstvo i katoličanstvo, u nekoliko navrata afirmativno govorio o mogućnosti političkog organiziranja muslimana na hrvatskoj nacionalnoj osnovi. On je, međutim, vidio da je politička realnost drukčija, jer je neznatan broj muslimana očitovao hrvatsku nacionalnu svijest - 1908. godine od 45.000 članova HNZ svega 1000 je bilo muslimana (a i kod Hrvata je u predaneksiono doba prevladavala identifikacija na vjerskoj osnovi). Stadler se pribojavao da bi isticanje interkonfesionalnosti hrvatske nacionalne pripadnosti u dijelu bh stanovništva moglo dovesti do krize u izgradnji hrvatskog nacionalnog identiteta zbog jako izražene vjerske identifikacije. Grijak potcrtava Stadlerov odnos prema tim pitanjima: Stadler je "katolicizam držao važnom sastavnicom u izgradnji hrvatskog nacionalnog identiteta, ali ga ipak nije poistovjećivao s hrvatstvom (...) U uvjetima kada se hrvatsko pučanstvo u Bosni i Hercegovini pretežitim dijelom identificira prema konfesionalnoj katoličkoj pripadnosti, Stadler je držao da najprije treba raditi na afirmaciji nacionalnog osjećaja u katoličkom dijelu nacionalno pretežito neosviještenog hrvatskog pučanstva. Nije isključivao mogućnost organiziranja muslimana na hrvatskim nacionalnim osnovama, no držao je da se oni trebaju posebno organizirati, te onda u svim zajedničkim pitanjima političke naravi surađivati s Hrvatima katolicima". Kada iz današnje historijske distance gledamo na ovo Stadlerovo odbijanje interkonfesionalnoga političkoga organiziranja ("neka se Hrvati katolici organiziraju za sebe, a Hrvati muslimani za sebe"), onda vidimo da se ono pokazalo povoljnijim za proces muslimanske nacionalne integracije, ma koliko to paradoksalno zvučalo, od HNZ-ovskoga nastojanja integriranja muslimana u zajedničke interkonfesionalne političke organizacije na hrvatskoj nacionalnoj osnovi. Mada neki, poput Srećka M. Džaje, na primjer, upravo u ovome Stadlerovom odbijanju interkonfesionalnog zajedničkog političkog djelovanja "na sličan način kao što su se njegovi suvremeni istomišljenici

protivili osnivanju zajedničkih međukonfesionalnih sindikata u Njemačkoj i drugim europskim državama", vide glavni argument za svoju tezu kako se radi o klerikalcu koji se zalaže za političko etabliranje katolicizma neprikladnog za multireligijsku Bosnu, ne može se ipak osporiti Grijakova snažno argumentirana teza o Stadleru koji je realno vidio da je malo muslimana prihvatilo hrvatsku nacionalnu ideju.

Grijak u ovoj knjizi ne govori samo o Stadlerovom odnosu prema muslimanima nego i o muslimanskoj politici općenito, međusobnim odnosima vlasti i muslimana, raslojenosti muslimanske političke elite, odnosu prema Srbima i tako dalje. Vidi se da se neuspjeh HNZ u pridobijanju muslimana za hrvatsku nacionalnu ideju nalazi u različitim političkim pogledima na BiH: i HNZ i HKU su težile ujedinjenju BiH sa Hrvatskom, što je za muslimane bilo neprihvatljivo jer su oni težili autonomnom položaju BiH i njenom vraćanju u okvire Osmanskoga carstva.

Grijakova knjiga nudi niz novih pogleda na političku djelatnost Josipa Stadlera, ali i na politički život u Bosni i Hercegovini na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Ona je, dosad, zasigurno najcjelovitiji pregled političkih kretanja i lutanja unutar hrvatskoga političkog kruga u Bosni i Hercegovini u vremenu austrougarske vladavine, te zavređuje veliku pažnju znanstvene javnosti. Sigurno je da će reagiranja na ovu knjigu, osobito kod nas u Bosni, tek uslijediti. Bit će osporavanja, različitih tumačenja, polemika. Ko može Bosancima ugoditi!? Možda je to najbolje iskazao Stjepan barun Sarkotić, koji je, predlažući subdualističko rješenje pitanja preustroja Monarhije koncem Prvoga svjetskog rata, na carevo pitanje što o tome misle Bošnjaci, kazao: "Bošnjak nije nikada ni s čim zadovoljan. On je od tri dijela. Što je Hrvat u pravo, to muslimanu i Srbinu nije poćudno, a vrijedi i obratno". ■

Husnija Kamberović